

УДК 1.000.165.6.8(081)

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРИЙОМИ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПРІОРИТЕТІВ, ЩО РОЗРОБЛЕНІ У РАМКАХ ФЕНОМЕНОЛОГІЇ, КОМУНІКАТИВНОЇ ФІЛОСОФІЇ ТА ПОСТСТРУКТУРАЛІЗМУ

Оксана Надибська

*Одеський державний університет внутрішніх справ,
кафедра філософії та соціально-гуманітарних дисциплін,
вул. Успенська, 1, 65014, м. Одеса, Україна*

У центрі уваги даної статті є вивчення методологічного підґрунтя соціально-філософського дослідження феномена соціальних пріоритетів. Проаналізовано складну та неоднозначну проблему створення комплексної методології для вивчення соціальних пріоритетів. Методологічний базис вивчення соціальних пріоритетів, запропонований автором, походить від феноменологічного поняття інтерсуб'єктивності, яке переходить до особливої фази свого розвитку, реалізуючись у комунікативній традиції.

Також методологічним тлом вивчення проблеми соціальних пріоритетів постають методологічні прийоми, розроблені у рамках структуралізму та постструктуралізму, варіантів системного аналізу та історичної соціології. Обрані методологічні підходи не є суперечливими один до одного, функціонуючи за принципом доповнення.

Ключові слова: соціальні пріоритети, методологічний інструментарій, феноменологічні та комунікативні концепти, інтерсуб'єктивність, системний аналіз.

Дослідження методології соціальних явищ та процесів, а також соціальних пріоритетів ґрунтується у цілому на понятті «соціальне пізнання».

Складний у концептуальному сенсі значення комплексний феномен, трактований як соціальний пріоритет, потребує для адекватного вивчення своєї специфіки, подання особливого методологічного інструментарію. Отже, метою даного дослідження є розробка особливого методологічного інструментарію, придатного для виконання завдань по відтворенню сутності феномену, що знаходиться у центрі нашої уваги.

Підходячи до розробки найбільш адекватного варіанту вивчення феномену соціального пріоритету, слід звернути увагу на кілька принципово важливих моментів. Очевидна складність указанного філософського феномену сприяє створенню комплексної науково-дослідницької методології. Це викликає певні побоювання, адже методологія вивчення будь-якого явища – справа дуже відповідальна.

На певній пріоритетності феномену акцентували філософи та фахівці з різних галузей гуманітарного знання. Серед сонму імен провідних мислителів вирізняємо постаті Мартіна Хайдеггера, Альфреда Шютца, Моріса Мерло-Понті, Мартіна Гайдеггера, Вільгельма Дильтея, Ганса Георга Гадамера, Карла-Отто Апеля, Ролана Барта, Мішеля Фуко, Норберта Еліаса.

Означене диктує необхідність використання феноменологічного методологічного інструментарію. Поняття інтерсуб'єктивності з'явилося у теорії Едмунда Гуссерля і видається необхідним показати, яким саме чином феноменологічний інструментарій входить до методологічної бази вивчення соціального пріоритету.

Поняття інтенційності та горизонту сприйняття, за Гуссерлем, задають ті межі, де стає можливим пізнання Іншого як alter ego. Пізнання Іншого стає основою формування картини соціального світу [1]. Інтерсуб'єктивність у широкому сенсі – це спільність

досвіду суб'єктів, які взаємодіють, та загальнозначущість його (спільного досвіду) результатів. У трансцендентальній феноменології Едмунда Гуссерля інтерсуб'єктивність (чи «відкрита спільність монад») виступає загальною рубрикою досліджень «вчування у досвід Іншого» та конструювання загальнозрозумілого спільного світу [1]. Метою досліджень інтерсуб'єктивності стає не доведення існування інших суб'єктів загальнозначущого світу, а проблема конструювання спільного світу. У роботах засновника феноменологічного напрямку акцент у тлумаченні світу переноситься з певних зовнішніх для людини принципів і ідей на проблему конструювання світу, що постає спільною «справою» для кожної людини, яка включена до соціального простору.

У своїй роботі «Криза європейських наук» Едмунд Гуссерль розробляє поняття життєвого світу, що стає основою всіх подальших розробок у галузі комунікативного конструювання світу [2]. Життєвий світ постає граничною основою міжсуб'єктних взаємозв'язків. Для нашої теми важливо, що саме таке бачення побудови життєвого світу дозволяє проникнути у механіку формування каркасу пріоритетів суспільства. Едмунд Гуссерль демонструє, що теоретик не тільки приходить до світу теорії зі свого життєвого світу, а й у процесі теоретичної роботи постійно використовує ті інтуїції, в яких життєвий світ уже «переданий» йому [2].

Така настанова дає нам можливість побачити істинну роль кожного актора у побудові системи пріоритетів. Вони не надаються «ззовні» чи «зверху» (збоку так званих експертів), вони формуються у ході складної взаємодії всіх акторів, які беруть участь у формуванні настанов життєвого світу (це робить кожна людина, яка належить до певної соціальної спільноти, повсякденним прикладом, виховуванням дітей тощо). Такий спосіб формування пріоритетів є насправді комунікативним.

Визнаючи досягнення Едмунда Гуссерля у розробленні проблем життєвого світу, ми у своєму дослідженні спиратимемося, насамперед, на висновки інших представників феноменологічного напрямку, а саме Мартіна Хайдеггера, Альфреда Шютца та Моріса Мерло-Понті. Справа у тому, що ці дослідники вивчали, насамперед, соціальні спільноти, які й є простором для формування системи пріоритетів. На нашу думку, концепції вказаних дослідників не можуть бути зведені одна до одної (їх автори навіть подекуди опиняються у теоретичному конфлікті), але у вивченні проблеми формування соціальних пріоритетів концепції доповнюють одна одну.

Отже, ми використовуємо розробку поняття інтерсуб'єктивності у теорії Едмунда Гуссерля скоріш як методологічну настанову, але не як конкретний інструмент вивчення пріоритетів. Інструментально ми пропонуємо використовувати висновки Мартіна Гайдеггера та Альфреда Шютца, які описують механізми соціального простору. Добре відомо, що Альфред Шютц не визнавав власну теоретичну спорідненість з Гайдеггером, тому слід з особливою чіткістю роз'яснити, в якій саме спосіб елементи їхніх концепцій поєднуються у нашій методологічній конструкції.

Треба зазначити, що більшою мірою автор спирається у даному контексті на висновки Мартіна Гайдеггера, оскільки проблематика соціального простору представлена у роботах останнього більш опукло, ніж у працях творця феноменології. У контексті даного дослідження основою трактування простору повсякденності стає гайдеггерова концепція повсякденності як сукупної системи посилань та занепокоєного спільного буття-одина з-одним, а також розробки Альфреда Шютца. Як співвіднести інаковість кожного Не-Я з уявленням про засвоєний світ? Моє буття у світі нерозривно пов'язане з уявленням про інших людей і, навіть більше того, координується існуванням інших людей. Інтерсуб'єктивність є не одним зі способів існування людини, а єдиною можливою формою її існування. Світ соці-

уму, як стверджує Альфред Шютц: «є інтерсуб'єктивним, тому що ми живемо серед інших людей, нас пов'язують спільні турботи, праця, взаєморозуміння» [7].

При цьому, говорячи про інтерсуб'єктивність, зазначимо, що розуміння неодмінності мого співіснування, співприсутності з іншими людьми формується за допомогою тих механізмів, які я використовую, конструюючи уявлення про речі. У сприйнятті інших людей працюють ті ж механізми, які беруть участь у створенні картини матеріального світу. У результаті мого сприйняття інших людей формується уявлення про зовнішній світ у цілому, причому цей зовнішній світ являє себе перед нами як «чужій щодо мене, інтерсуб'єктивний світ, що існує для кожного й є доступним для кожного у своїх об'єктах» [1].

Знаючи про чужість інтерсуб'єктивного світу, ми, водночас, сприймаємо його спільність для кожного й доступність для кожного. Як це виявляється можливим і який вплив це здійснює на сприйняття Іншого у соціальному просторі?

Характер сприйняття Іншого у соціальному просторі детермінується способом зустрічі з Іншим, який є характерним для цього простору. Ми зустрічаємось з Іншим, він взагалі стає значущим для нас завдяки спільній «стурбованості» (від – «турбота», «турбування», вирішення проблем), яка є основою формування інтерсуб'єктивного світу. Буття-один-з-іншим можливе тільки завдяки спільній стурбованості, що пов'язує нас.

На думку Мартіна Гайдеггера, кожен у тяжінні досягнення власних цілей опиняється залежним від функціонування Інших, оскільки потребує результатів їх діяльності й створює для них таку ж потребу у результатах власної праці. Спільна стурбованість неминуче перетворює наше буття на «буття-один-з-одним, тобто спів-буття» [6, с. 250]. Це спів-буття сприймається, насамперед, як можливе поле діяльності для всіх нас (Моріс Мерло-Понті). Цей аспект слід враховувати, намагаючись уявити собі характер сприйняття Іншого у соціальному світі. У спів-бутті ми націлені на те, щоб щось виробити, щось зробити, щось впорядкувати, відповідно і сприйняття Іншого виявляється сфокусованим саме на цьому боці буття людини.

Характер спів-буття такий, що «я» не повинен фактично звертатися до іншого ось-буття, сприймати його як наявне, щоб продовжувати перебувати у спільній стурбованості: Інші присутні для мене у результатах їх діяльності, яка настільки ж чітко вказує на їх присутність, як і даність людини «вживе». «Вигляд погано обробленого поля, повз яке я проїжджаю, вказує на його господаря як на об'єкт соціальної дії не гірше як вигляд особистої присутності» [6, с. 250] – зазначає Мартін Гайдеггер. Навіть якщо ми не бачимо Інших, ми сприймаємо їх присутність за результатами їх діяльності, яка вказує на занепокоєну присутність у світі. Тому ситуацію фізичної відсутності Інших у полі сприйняття даного моменту він вважає можливим позначити як «дефектність спів-буття». У цьому сенсі навіть бажання позбавитись суспільства подібних собі демонструє фундаментальну вкоріненість сприйняття буття як буття-один-з-одним. Мартін Гайдеггер зазначає із цього приводу: «Уникати один одного має сенс тільки для тих, хто існує один-з-одним, для орієнтованого, стурбованого буття-у-світі; таке уникання є лише одним з феноменів поведінки <...> у рамках буття-один-з-одним – у вищій мірі повсякденний феномен занепокоєння, здебільшого – спільного та взаємного занепокоєння на кшталт «мене його справи не обходять»» [6, с. 253].

У цьому описі для нас прихована природа формування системи пріоритетів. Щоб життєвий світ міг існувати, для нас мають бути зрозумілими результати діяльності, які прояснюють для нас те, що Альфред Шютц називав для-того-щоб-мотивами та тому-щомотивами. Поза залежністю від можливості сприйняття Іншого «вживе» ми маємо бути здатні розтлумачити поведінку Іншого – тоді світ занепокоєного буття-один-з-одним може

існувати. Тлумачення поведінки Іншого стає можливим завдяки шкалі оцінок людської поведінки, яка (шкала) формується комунікативно.

Описана теоретична база розуміння сутності зв'язку людей у соціумі, що стає підґрунтям для формування уявлень про природу пріоритетів. Формування загально-філософського тла розуміння проблеми потребує подальшого вибудовування методологічного каркаса. Визнання поняття інтерсуб'єктивності ключовим підводить нас до методологічних позицій, що концентрують увагу на просторі «між», на проблемах природи зв'язку між людьми та відносин між людьми. Тому, визнаючи феноменологічну настанову загальнофілософським підґрунтям нашого бачення пріоритету, як будматеріал ми використовуємо висновки комунікативної філософії.

Важливо підкреслити, що серед теоретичних джерел концепцій класиків комунікативної філософії ми знаходимо саме настанови історико-герменевтичної традиції (Вільгельм Дильтей, Мартін Гайдеггер, Ганс Георг Гадамер), так і традицій трансцендентальної філософії (Рене Декарт, Імануїл Кант, Едмунд Гуссерль). Отже, феноменологічний модус бачення світу постає висхідним для комунікативної філософії, що робить методологічну платформу, що її намагаємось збудувати у нашій роботі, несуперечливою у своїх засадах.

Комунікативна філософія є надто широким полем, щоб просто вказати на необхідність застосування її методів у дослідженні природи пріоритетів. Відомо, що класики комунікативної філософії подекуди знаходились у позиції непримиренного конфлікту, тому дослідникові, що вирішив працювати у рідній комунікативній методології, треба ясно усвідомити, які елементи він може запозичити таким чином, щоб його конструкція залишалася працюючою та несуперечливою. Треба визначитись, що саме та в якій формі ми використовуємо як будматеріали для методологічного каркаса вивчення пріоритетів. Комунікативній філософії присвячено окремих підрозділ нашої роботи, тому у контексті проблеми описання методологічних засад вивчення феномену соціального пріоритету ми торкнемось тільки загальнометодологічних засад комунікативності.

Як один із ключових елементів методологічного каркаса дослідження пріоритетів постає аспект теорії раціональності Карла-Отто Апеля, в якому він робить акцент на здатності людини самостійно конституювати зміст власної свідомості [5]. Згідно з цією теорією, існує багато типів раціональності, у рамках яких задається власна система координат. Розведення стратегічної та консенсуально-комунікативної раціональності надає можливість побачити різні модуси будовання системи цінностей, що є важливим методологічним елементом дослідження системи пріоритетів.

Робота комунікації зі створення «зв'язуючої сили норм», без чого хаотичність та випадковість людського спільного життя не може бути подолана, є тим елементом конструкції Карла-Отто Апеля (у цьому моменті його висновки збігаються з висновками Юргена Габермаса), який потрібний нам у будованні нашої методологічної настанови. Ця сила норм, що зв'язує людську поведінку й є рушійною для будовання системи соціальних пріоритетів. Комунікативна дія у соціумі можлива насправді тільки на основі існування розвинутої системи пріоритетів, за якими модулюється поведінка кожного конкретного члена соціуму.

Тому для нашого дослідження висновки Карла-Отто Апеля та Юргена Габермаса важливі саме у цій частині. Висновки Юргена Габермаса важливі для нас у контексті вже згаданого повороту сучасної філософії, в якому «першою філософією» визнається етика. Поняття раціональності реконструюється тут на основі децентралізації світорозуміння: інтерсуб'єктивний за своєю природою комунікативний розум не дозволяє повністю підкорити себе самозбереженню. Сфера дії розуму поширюється не на самозбереження суб'єкта,

який захищається від системи, що його обмежує у власних рамках. Дію розуму, за Юргеном Габермасом, спрямовано на символічно структурований життєвий світ, що констатується, виходячи з інтенційних успіхів його учасників, і відтворюється через комунікативну дію.

При цьому він підкреслює, що об'єднання членів суспільства відбувається на підставі спільних інтересів і додержанні системних імперативів. Саме цей момент є найбільш цікавим і продуктивним для дослідника соціальних пріоритетів, оскільки концентрує увагу як раз на інтенційних зусиллях, що у комунікаційному процесі конституують соціальну систему.

У комунікативній концепції Юргена Габермаса соціально-теоретичний аналіз пов'язаний з внутрішньою перспективою членів спільноти й передбачає герменевтичне поєднання власного розуміння теоретика з розумінням інших учасників цього життєвого світу. Те, що Юрген Габермас створює дефініцію реальності, яка не протистоїть саморозумінню учасників життєвого світу, робить методологічний підхід дослідника найбільш плідним для будування методології аналізу феномену соціального пріоритету.

У контексті будування методологічного каркаса дослідження соціального пріоритету є той момент, що центром комунікативної теорії Юргена Габермаса є розуміння істини даного життєвого світу як створеної комунікативно у процесі повсякденного існування соціальної спільноти. Істина такої спільноти є створеною та її не можна трансцендентувати. Для створення методології дослідження соціального пріоритету важливо те, що дослідник не виводиться з досліджуваного простору та не ставиться у позицію зовнішнього спостерігача, що апріорі є неможливим.

Фіксація уваги на просторі «між» людьми, настанова комунікативного формування сенсу та цінностей підводить нас до тих методологічних напрямків, що вивчають саме характер та закономірності формування та функціонування цих зв'язків. Варто, таким чином, припустити можливість використання методів дослідження, що орієнтовані на вивчення структур та систем.

Методологічний каркас вивчення соціальних пріоритетів має певною мірою включати елементи структуралістського аналізу, оскільки саме структуралізм виявив наявність певних закономірностей організації будь-якого складного комплексного середовища. Концентрація на вивченні символічних форм, створення базису для семіотичних досліджень робить структуралізм необхідним теоретичним підґрунтям для дослідження пріоритетів.

Пріоритет є частиною знакової системи культури, таким чином дослідження знакових систем становить одну з основних характеристик дослідження пріоритетів.

При цьому ми маємо зазначити, що структуралістська настанова є переважно загальнотеоретичним орієнтиром для нашого дослідницького поля, а конкретні та дуже плідні методи вивчення пріоритетів створює скоріш постструктуралістська традиція. Класичний структуралізм працює переважно у річищі етнології та лінгвістики.

Застосування структурних настанов до поля досліджень соціуму належить до так званого постструктуралістського напрямку, який робить наголос не на семіотичні архетипи, а на проблемі руху та розвитку знакових систем. Проблемне поле мови та влади стає предметом досліджень постструктуралістів, що виводить нас саме на питання про природу пріоритетів. Влада у широкому сенсі – як певний код, що дозволяє керувати поведінкою та орієнтаціями людей – як раз і створює поле формування пріоритетів.

У цьому зв'язку плідною для вивчення пріоритетів постає методологія аналізу структури міфу Ролана Барта. Міф у концепції Ролана Барта є комунікативною системою, меседжем. Бартів аналіз міфологічних структур сучасного світу створює

необхідний методологічний інструментарій аналізу сфери мас-медіа, масової культури, символіки повсякденності.

Плідним для вивчення пріоритетів постає застосоване у постструктуралізмі поняття дискурсу. Дискурс як водночас сукупність знаків, так і сукупність актів формулювання, пропозицій та суджень є тим середовищем, в якому формуються пріоритети, і через яке ми розуміємо не випадковий, а чітко структурований характер зв'язку елементів цієї складної цілісності. Аналіз дискурсу, як його бачимо у роботах Мішеля Фуко, створює працююче методологічне поле вивчення системи пріоритетів.

Поняття дискурсивної формації надає інструментарій для дослідження історичних форм репрезентації системи пріоритетів, що вкрай важливо у контексті поставленого нами завдання аналізу сучасного стану українських пріоритетів. Виконання цього завдання неможливе поза використанням поняття дискурсивної формації. Поряд з методологічним доробком теорії дискурсивних формацій знаходиться поняття епістемі, що розуміється як історично змінювана структура, що змінює можливості думок, теорій чи наук у кожен історичний період.

Одним з плідних методів дослідження пріоритетів у контексті пост-структуралістської традиції є вивчення структури цінностей суспільства через комплекс відторгнення. Цей комплекс є чимось на кшталт системи пріоритетів «навпаки», оскільки віддзеркалення «позитивного» ціннісного полюса може відкрити додаткові простори смислів, що залишаються непомітними під час звернення до найвищих цінностей суспільства. У даному контексті ми пропонуємо використовувати методологічний інструментарій, створений Мішелем Фуко та його послідовниками.

З огляду на постструктуралістський вимір методологічного доробку ми вважаємо плідним аналіз процедур «розрізнення» («différance») у процесі конструювання картини зрозумілого світу, що розроблявся Жаком Деррідою [3, с. 110].

Дослідження соціальних пріоритетів суттєво збагачуються за допомогою методологічного інструментарію історичної соціології, найяскравішим представником якої постає Норберт Еліас. Концентруючи увагу на просторі «між» людьми, працюючи у полі інтерсуб'єктивності, Норберт Еліас підкреслює подвійний ефект реалізації людських цілей. З одного боку, не існує нічого, крім діяльності конкретних людей, ніяких структур чи механізмів, що ззовні керують людською поведінкою. Але виходить так, що процес реалізації індивідуальних цілей створює ті коди та пріоритети, що реально керують життям людей. Парадоксальність творення структур соціального життя покладена в основу теорії історичної соціології, що її методологію дуже плідно застосовувати під час аналізу проблеми соціальних пріоритетів.

Окреслюючи загальну характеристику концептуальних положень даної статті, слід акцентувати на наступних диспозиціях. Вивчення соціальних пріоритетів потребує створення комплексної методології, отже, складність об'єкту дослідження тягне за собою необхідність підходити до нього різнобічно. Відповідальне дослідження має базуватись на несуперечливому теоретичному підґрунті, яким для аналізу феномену соціальних пріоритетів ми визнаємо контексти проблеми інтерсуб'єктивності. Постнекласична настанова з її акцентуацією на проблемі цінності, пом'якшення суб'єкт-об'єктного протистояння, нелінійному мисленні створює необхідне методологічне підґрунтя для вивчення сутності соціального пріоритету. Загальна настанова феноменологічної філософії, розвиток її у феноменологічній соціології, комунікативній філософії, варіантах системного аналізу створюють методологічний каркас вивчення проблеми пріоритетів.

Список використаної літератури:

1. Гуссерль Э. Картезианские размышления / Э. Гуссерль. – СПб: Наука, 1998. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://lebenswelt.narod.ru/index1.htm>. – Название с экрана..
2. Гуссерль Э. Кризис европейских наук и трансцендентальная феноменология: (введение в феноменологическую философию) / Э. Гуссерль. – М.: Владимир Даль, 2004. – 400 с.
3. Деррида Ж. Голос и феномен и другие работы по теории знака Гуссерля / Ж. Деррида; пер. с фр. С. Г. Калининой, Н. В. Сулова. – СПб: Алетейя, 1999. – 208 с. – (Серия: Gallicinium).
4. Кохановский В. Т. Философские проблемы социально-гуманитарных наук / В. Т. Кохановский. – Ростов н/Д.: Феникс, 2005. – 320 с.
5. Назарчук А. В. Понятие рациональности в философии К.-О. Апеля / А. В. Назарчук // Вестник Моск. ун-та. – 2003. – Вып. 3. – С. 52–64. – (Серия 7: Философия).
6. Хайдеггер М. Прологомены к истории понятия времени / М. Хайдеггер. – Томск: Водолей, 1998. – 384 с.
7. Шюц А. Структура повседневного исследования / А. Шюц // Социологические исследования. – 1988. – № 2. – С. 130.

METHODOLOGICAL APPROACHES TO RESEARCH SOCIAL PRIORITIES DEVELOPED IN THE FIELD OF PHENOMENOLOGY, COMMUNICATIVE PHILOSOPHY AND POST-STRUCTURALISM**Oksana Nadubska**

*Odessa State University of Internal Affairs,
Department of philosophy and social humanitarian disciplines
Uspenskaya str., 1, 65014, Odesa, Ukraine*

The principal attention of this article is focused on the study of methodological background for social philosophical research of social priorities phenomenon. There was analyzed a complex and ambiguous problem of establishing the comprehensive methodology which should be the only possible for scrutiny of social priorities. The methodological basis for the research of social priorities proposed by author originates from the phenomenological definition of intersubjectivity which turns into specific phase of its development being realized in communicative tradition.

As well, the methodological techniques elaborated within the framework of structuralism and post-structuralism, variants of system analysis and historical sociology serve as methodological background for the research of social priorities issue. Chosen methodological approaches do not contradict with each other functioning according to the principle of complementation.

Key words: social priorities, methodological tools, phenomenological and communicative concepts, intersubjectivity, system analysis.